

ФОНДОВІ КОЛЕКЦІЇ. ОКРЕМІ ЗНАХІДКИ

**MORTUUS BELLATOR: ПОХОВАННЯ ПІЗНЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ
ІЗ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ**

Володимир СИДОРОВИЧ

*КЗ ЛОР «Історико-краєзнавчий музей»,
вул. Галицька, 26 (вул. Івасюка, 5), 79495, м. Львів–м. Винники, Україна,
e-mail: sidorovitchvz@gmail.com*

Введено до наукового обігу предмети з поховання пізньоримського часу поблизу с. Малашівці на Сереті, які зберігаються у фондах КЗ ЛОР «Історико-краєзнавчий музей». Зазначено, що комплекс матеріалів складається з предметів озброєння та спорядження воїна: довгого двосічного меча, наконечника списа, деталей щита – умбона і держака, двох масивних залізних шпор, двочленної залізної пряжки і залізних щипчиків. Зважаючи на сліди ритуального пошкодження, визначено, що поховання належить представнику пшеворської культури. На всіх речах встановлено сліди вторинного перепалу. Констатовано, що наявність меча вказує на високий соціальний статус похованого.

На основі розробленої типології та класифікації предметів, поховальний комплекс датовано кінцем фази C1a – фазою C2 (серединою – другою половиною III ст. н. е.). На цьому хронологічному етапі відбувається міграція населення пшеворської культури, що була спрямована, в основному, до кордонів Римської імперії. Причини цього переселення залишаються дискусійними. Можливо, воно відбувалося внаслідок просування у південно-східному напрямку племен вельбарської культури, військові конфлікти з якими і спричинили появу низки одиничних воїнських захоронень у Подністер'ї, відомих на сьогодні.

Зазначено, що в етнокультурному контексті вони свідчать про певні катаклізми, що відбувалися в цей проміжок часу – занепад одних та формування інших археологічних спільнот. Безсумнівно, пшеворське населення долучилося до формування черняхівської культури.

Порівняння матеріалів з поховання в околицях Малашівців із старожитностями пшеворської культури Центральної Польщі та Мазовії, дає можливість стверджувати про їхню типологічну близькість

Стверджено, що проблема одиничних поховань в ареалі пшеворської культури залишається малодослідженою, що спонукає до локалізації подібних пам'яток та їхнього належного вивчення.

Ключові слова: пшеворська культура, воїнське поховання, пізньоримський час, Західне Поділля.

Фонди Комунального закладу Львівської обласної ради «Історико-краєзнавчий музей» поповнилися предметами озброєння й особистого користування пізньоримського часу. Цей комплекс речей потребує детального опису та опрацювання для встановлення культурно-хронологічної належності.

У 2018 р. під час господарських робіт у с. Малашівці Тернопільського р-ну Тернопільської обл., за 1 км на північний захід від села на лівому березі Серету, де річка розливається в заплаву шириною близько 0,1–0,2 км, місцеві мешканці виявили металеві предмети, що походили зі зруйнованого поховання (рис. 1). Супровідним матеріалом у ньому слугували такі речі: ритуально пошкоджений меч, наконечник списа, умбон і ручка щита, поясна пряжка, дві шпори, елементи підвісу меча та пінцет.

Опис віднайдених предметів

Залізна двоскладова пряжка з рамкою наближеною до форми грецької літери «Ω» (рис. 3, 3). Пряжка має легкий вигин до середини приблизно на половині довжини й закріплена віссю, на якій кріпиться язичок. Розміри рамки 3,5×3,7 см. Сковка складається з двох частин: верхня дещо довша від нижньої і закінчується мініатюрними зубчиками, поперечно оконтуреними двома вузькими паралельними борозенками. По центру щитка, біля країв, наявні два отвори під заклепки діаметром близько 2 мм. Товщина дужки – приблизно 4 мм, пластини щитка – 2 мм. Подібні пряжки нетипові знахідки в ареалі поширення пшеворської культури. Відомі знахідки походять із пам'яток Північної Польщі. Датування таких елементів пояса видається ускладненим і може відноситися до ранньої фази пізньоримського часу. Цілком можливо, що пряжки такого типу ще використовували впродовж фаз C₁–C₂. На Півночі Європи такої форми двоскладові пряжки з'являються у фазі B₂ ранньоримського часу [Madyda, 1977, s. 372]. Знахідки Ω-подібних пряжок відомі зі священних боліт Іллеруп Адал, де вони віднесені до групи I типу 4,1A. Пряжки цієї групи використовували також у кінській упряжі [Ilkjaer, 1993, s. 152–154]. Такі ж знахідки відомі й на пам'ятках вельбарської культури на правобережжі нижньої течії Вісли [Madyda, 1977, s. 372].

Рис. 1. Малашівці. Інвентар з поховання

Fig. 1. Malashivtsi. Inventory from burial

Предмети особистого користування представлені залізними щипчиками (рис. 3, 1) завдовжки 6,4 см. Суцільна пластина має товщину 0,15 см, ширину по центру 0,3 см і діаметр округлої головки 0,6 см. Кінці завширшки 1 см, загнуті майже під прямим кутом поступово звужуються до середини. Такі знахідки доволі часто трапляються на пам'ятках пшеворської культури в пізньоримський час, проте їхнє датування видається ускладненим через відсутність вичерпних досліджень цієї категорії предметів [Szymański, 2000, s. 260]. Бронзові й залізні щипчики також знаходять аналогії в ареалі богачевської культури, де з'являються у фазі B₂/C₁ [Nowakowski, 1998, s. 85].

Підвіс меча (рис. 3, 2) із довжиною уцілілої частини 10 см, виготовлений із залізної пластини товщиною близько 0,25 см. По центру наявний округлий вигин діаметром 1,1 см. Подібні елементи кріплення мечів знаходять аналогії на території Польщі і відносяться до типу ПІІД2 [Carnap-Bornheim, 1991, s. 57].

Масивні залізні шпори (рис. 4, 2; 4, 3) мають асиметричні дужки та гачок висотою 0,6 см і шириною 0,4 см, який виступає від основи шипа. Шипи обох шпор круглі в основі (діаметр 2,8 см), пустотілі, зроблені із пластини завтовшки 0,3 см, краї якої щільно з'єднані, через що помітний вертикальний шов. Висота шипів становить 7,8 см. Розміри більших (зовнішніх) дужок шпор – 8,5×3,8–0,7 см, менших (внутрішніх) – 6,3×3,6–0,7 см. На їхніх кінцях розміщені сферичні «гудзики» діаметром 0,7 см.

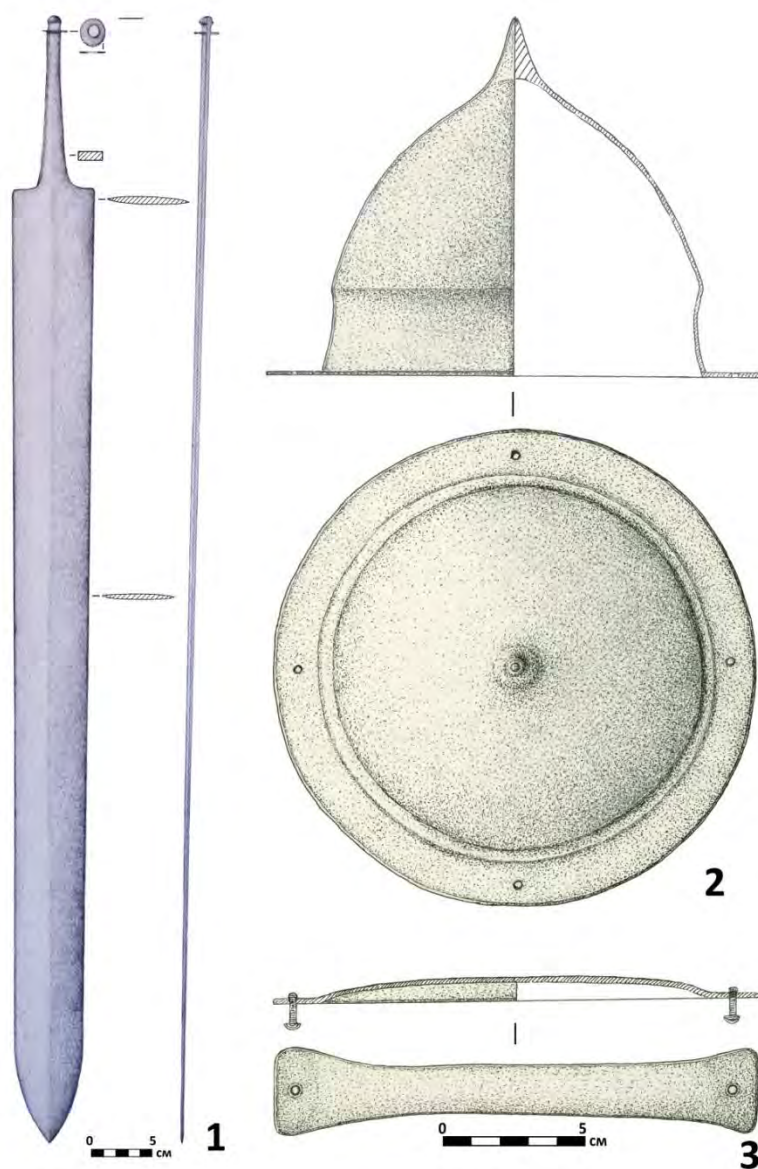

Рис. 2. Малашівці. Графічні реконструкції меча (1) і умбона щита (2) та ручка щита (3)

Fig. 2. Malashivtsi. Graphic reconstructions of the sword (1), the shield boss (2), and the handle of the shield (3)

Основа шипів прикрашена горизонтальними канелюрами, від яких відходять вертикальні пружки завширшки близько 0,2 см, розмежовані жолобком завширшки 0,1 см. На

думку Єжи Гінальського використання такого типу шпор припадає на фазу B₂/C₁–C_{1a}. Дослідник відносить їх до типу G1 [Ginalski, 1991, s. 67–69].

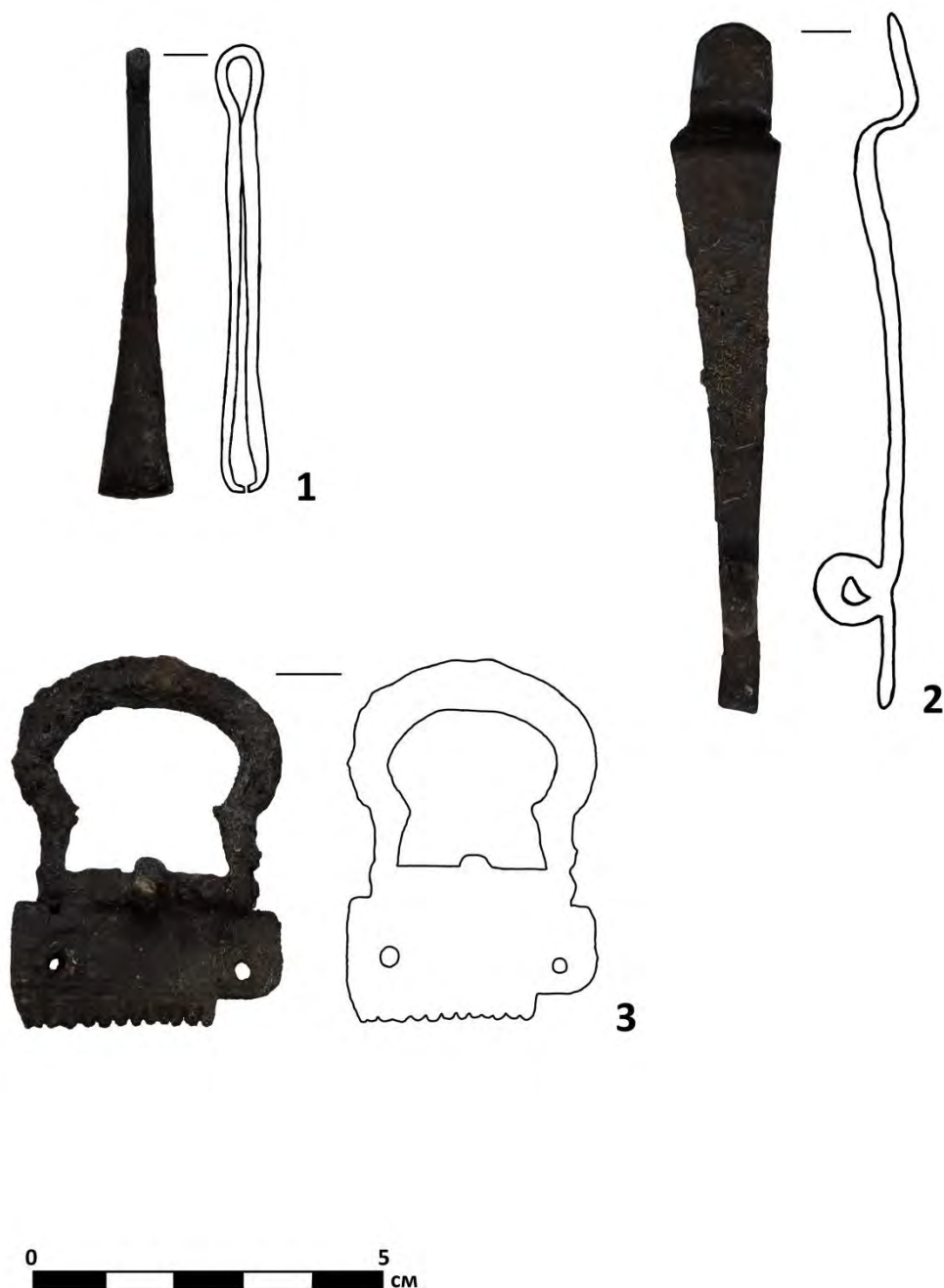

Рис. 3. Малашівці. Залізні щипчики (1), підвіс меча (2) і пряжка (3)

Fig. 3. Malashivtsi. Iron tongs (1), sword suspension (2), and buckle (3)

Залізний умбон щита сильно пошкоджений і деформований, тому важко піддається типологічному визначенню (рис. 2, 2). Діаметр країв становить близько 14 см. Висота щонайменше 8 см. Ширина країв – 2 см. На корпусі – прокол лінзоподібної форми від удару наконечника дротика або стріли завдовжки 1,1 см і завширшки 0,35 см. Зважаючи на особливості конструкції, умбон, можливо, треба віднести до типу 5 за класифікацією Мартіна Яна [Jahn, 1916, s. 172].

Знайдене в похованні руків'я щита (рис. 2, 3) виготовлене із залізної пластини товщиною 0,2 см, що має опуклість. Його загальна довжина становить 17 см. На сплосчених трапецієподібних кінцях збереглися цвяхи з округлими голівками діаметром приблизно 0,6 см. Мартін Ян відносив подібні ручки до 9 типу [Jahn, 1916, s. 192].

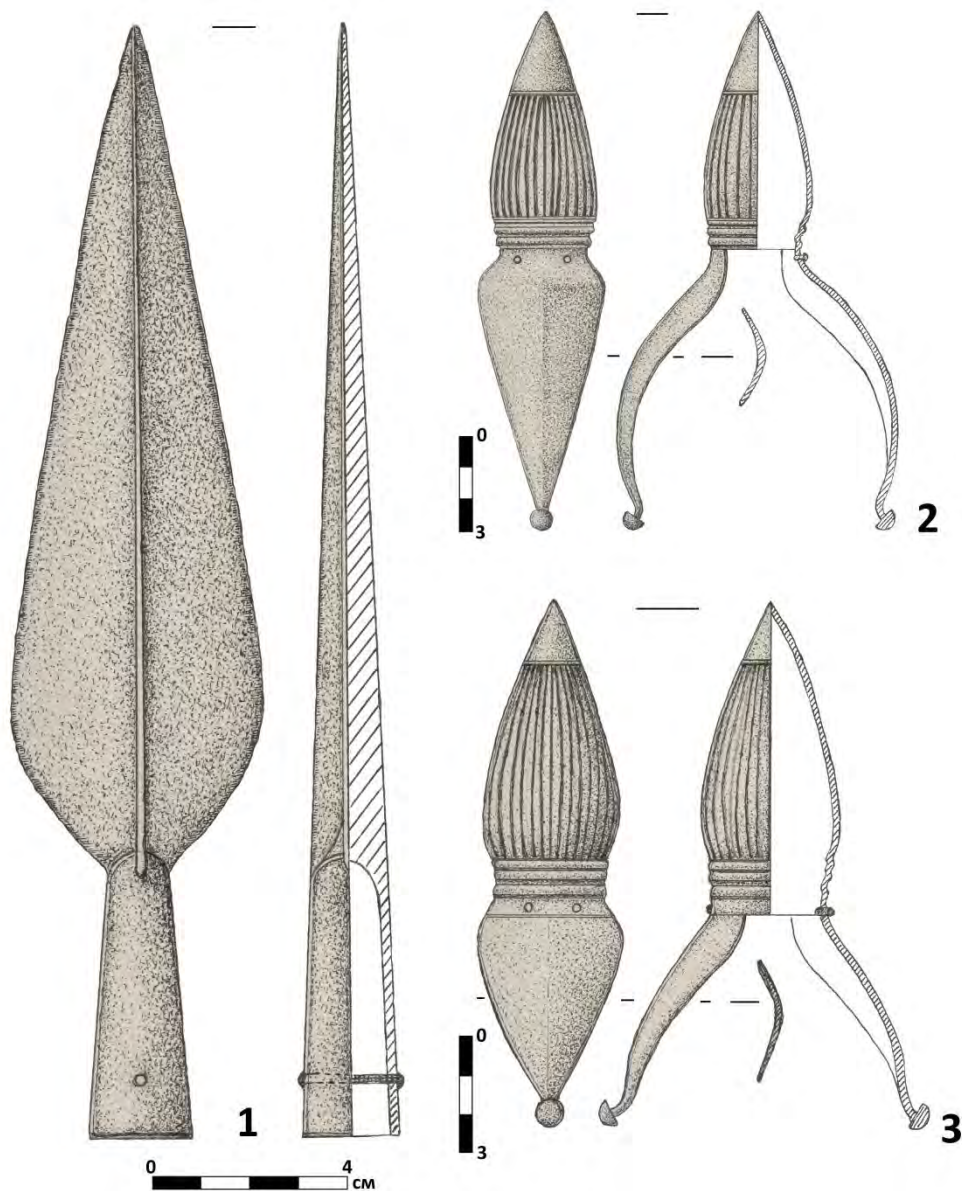

Рис. 4. Малашівці. Наконечник списа (1) та шпори (2, 3)

Fig. 4. Malashivtsi. Spearhead (1) and spurs (2, 3)

Меч із Малашівців ритуально зігнутий у три рази (рис. 2, 1). Він двосічний, із заокругленим кінцем клинка. Лезо лінзоподібне в перетині. Прямокутне у перетині руків'я звужується до вершини та закінчується округлим виступом заввишки 1,1 см і завширшки 0,9 см. Під основою голівки наявна округла пластина з посіченими краями діаметром 2 см і товщиною 0,15 см. Загальна довжина меча становить 85 см, із них на руків'я припадає 12,1 см, на лезо – 72,9 см. Ширина клинка коливається від 6,3 см у верхній частині до 5,6 см у нижній; товщина – від 0,45 до 0,3 см. За типологією Марціна Біборського він належить до типу VII

підтипу 1 і датується фазами C_{1a}–C_{1b} пізньоримського часу. Масивні розміри меча вказують на його застосування в якості рубуючої зброї [Biborski, 1978, s. 79]. Зважаючи на його розміри та деякі особливості конструкції можна припустити, що меч був виготовлений на території Римської імперії і відноситься до мечів типу «spatha».

Наконечник списа (рис. 4, I), який можна віднести до типу II підгрупи 1 за класифікацією Пйотра Качановського [Kaczanowski, 1995, s. 14], має загальну довжину 23 см, із яких на лезо припадає 15,8 см. Ширина ромбоподібного в перетині з високою гранню леза у місці найбільшого розширення сягає 5 см, а на вістрі – 1,3 см. Втулка кругла в перетині діаметром 2 см. Такі наконечники знаходять застосування, переважно, у фазах B₂ та C_{1a}, хоча і становлять групу предметів, яка хронологічно тяжіє до ранньоримського часу [Kaczanowski, 1995, s. 14]. Публій Корнелій Тацит пише: «Вони (германці) рідко користуються мечами або довгими списками, а використовують дротик (hasta), або, як вони його називають, framae, з вузьким і коротким залізним наконечником. Ця зброя настільки гостра і зручна, що тим самим дротиком, зважаючи на обставини, вони б'ються і в ближньому, і в дальньому бою...» [Тацит, VI – цит. за: Древние германцы, 1937, с. 58].

Виявлений поблизу Малашівців матеріал, загалом, дає змогу датувати його кінцем фази C_{1a}–C₂ (серединою – другою половиною III ст.). Цю дату підтверджують шпори з асиметричними дужками та шипом з вертикальними пружками. Хронологічний показник цих шпор – невеликий гачок біля шипа. Такі гачки з'являються лише у III ст. н. е. [Ginalski, 1991, s. 67–69].

У цьому плані поховання з Малашівців не виринає із загального контексту поховальних пам'яток пшеворської культури Подністер'я. Проте треба зазначити, що в басейні р. Серет це лише друге відоме поховання. Територіально наближене до вказаного є одиничне захоронення у Перепельниках, яке датується фазою C₁ [Козак, 1984, с. 44–45]. Варто відзначити, що з цього хронологічного періоду відомі нещодавно виявлені поховальні пам'ятки на Середньому Дністрі [Тилішак, 2019, с. 94–104; Михайловський, 2014, с. 133–135].

Культурна належність виявлених матеріалів не викликає сумнівів. За набором супровідного інвентарю поховання відноситься до пшеворської культури. Поховальний обряд і знайдені речі мають численні аналогії на пам'ятках цієї спільноти з території Польщі та Західної України [Козак, 1984, 96 с.]. Традиція покладання ритуально пошкодженої зброї – особливість пшеворських племен. Такий ритуал германці перейняли в кельтів. Зумисне псування зброї трактується як результат страху живих людей перед мертвими.

Особливою рисою поховальної пам'ятки виступає наявність меча. На відміну від списів чи металевих дротиків, мечі значно рідше трапляються у пшеворських похованнях зі зброєю. Очевидно, що меч надавав його власникові високого статусу в суспільстві.

Анджей Коковський пов'язує появу подібних пам'яток у Верхньому Подністер'ї з просуванням носіїв вельбарської культури (готів) із Прибалтики на південний схід у другій половині II – на початку III ст. н. е. [Коковський, 2007, с. 73–77].

На думку Дениса Козака, якась частина пшеворської людності в останній чверті II ст. н. е. під натиском готів перемістилася з Мазовії у Посяння, де створила надлишок населення. А вже на початку III ст. н. е. з цієї території групи вандальських військових загонів через Верхнє Подністер'я починають переселятися до кордонів Римської імперії [Козак, 2006, с. 221–222, 228].

Отже, племена пшеворської культури стали частиною певних етнокультурних змін у Західному Поділлі та Подністер'ї, які тривали впродовж усього III ст. На початку цього століття припиняють існування пам'ятки липицької культури в Ремезівцях, Майдані-Гологірському, Липівцях, Стрілках, Верхній Липиці тощо [Цигилик, 2008, с. 165–166]. У Верхньому Подністер'ї перестають функціонувати поселення зубрицької культури (згідно з Денисом Козаком) (Пасіки-Зубрицькі, Соکیلники, Давидів, Підберізіці) [Козак, 2005, с. 340, 343]. Паралельно відбувається формування верхньодністровської групи черняхівської культури [Баран, 1981, с. 90–102].

Питання появи одиничних поховань пшеворської культури залишається відкритим. Правдоподібно, що просування її носіїв на південь і схід супроводжувалося локальними військовими конфліктами.

ЛІТЕРАТУРА

- Адамович, С., Тилищак, В. (2019). Нове поховання зі зброєю пшеворської культури з околиць м. Івано-Франківська. *OIUM*, 6, 94–104.
- Баран, В. (1981). Черняхівська культура: за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. Київ.
- Козак, Д. (1984). Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї та Західному Побужжі. Київ.
- Козак, Д. (2005). Етнічна історія Волині й Галичини в ранньоримський час. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 8, 322–345.
- Козак, Д. (2006). Етнокультурні процеси на теренах українського Подністров'я в першій половині I тис. н. е. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 9, 211–234.
- Коковський, А. (2007). Дві битви за Грубешівську улоговину на схилку старожитності. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 10, 60–91.
- Михайловський, Я. (2014). Нова знахідка пшеворського поховання зі зброєю на Хмельниччині. *OIUM*, 4, 133–135.
- Удальцов, М. (ред.). (1937). Древние германцы. Сборник документов. Москва.
- Цигилик, В. (2008). До питання етнокультурної ситуації у Верхньому Подністров'ї в першій половині I тис. н. е. *Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині*, 12, 162–169.
- Biborski, M. (1978). Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. *Materiały archeologiczne*, XVIII, 53–165.
- Carnap-Bornheim, C. (1991). Die Schwertriemenbügel aus dem Vimose (Fünen): zur Typologie der Schwertriemenbügel der römischen Kaiserzeit im Barbarikum und in den römischen Provinzen. Marburg.
- Ginalski, J. (1991). Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. *Przegląd archeologiczny*, 38, 53–84.
- Ilkjaer, J. (1993). Illerup Ådal: Die Gürtel Bestandteile und Zubehör. (Textband). *Jutland Archaeological Society publications*, XXV:3, 453.
- Ilkjaer, J. (1993). Illerup Ådal: Die Gürtel Bestandteile und Zubehör. (Taffelband). *Jutland Archaeological Society publications*, XXV:4, 506.
- Jahn, M. (1916). Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Ch. bis 200 n. Ch. Würzburg.
- Kaczanowski, P. (1995). Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. Kraków.
- Madyda, R. (1977). Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresierzymskim. Warszawa.
- Nowakowski, W. (1998). Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit aus Masuren. Berlin.
- Szymański, P. (2000). Bransoleta z mazurskiego cmentarzyska w Wyszemborku: ślad kontaktów z kulturą przeworską na Mazowszu? *Światowit*, 2 (43), B, 258–266.

REFERENCES

- Adamovych, S., & Tylishchak V. (2019). New burial with weapons of Przeworsk culture from the neighborhood of Ivano-Frankivsk *OIUM*, 6, 94–104. (in Ukrainian).
- Baran, V. (1981). Cherniakhivska kultura: za materialamy Verkhnoho Dnistra i Zakhidnoho Buhu. Kyiv. (in Ukrainian).
- Kozak, D. (2005). Etnichna istoriia Volyni i Halychyny v rannorymskyi chas. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 8, p. 322–345. (in Ukrainian).
- Kozak, D. (2006). Etnokulturni protsesy na terenakh ukrainskoho Podnistrov'ia v pershii polovyni I tys. n. e. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 9, p. 211–234. (in Ukrainian).

- Kozak, D. (1984). Pshevorska kultura u Verkhnomu Podnistrovii ta Zakhidnomu Pobuzhzhii. Kyiv. (in Ukrainian).
- Kokovskyi, A. (2007). Dvi bytvy za Hrubeshivsku ulohovynu na skhylku starozhytnosti. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 10, 60–91. (in Ukrainian).
- Mykhailovskyi, Y. (2014). Nova znakhidka pshevorskoho pokhovannia zi zbroieiu na Khmelnychchyni. *OIUM*, 4, 133–135. (in Ukrainian).
- Udaltsov, A. D. (Ed.). (1937). *Drevnye hermantsy. Sbornyk dokumentov* Moskva: Hosudarstvennoe sotsyalno-ekonomicheskoe izdatelstvo, 222. (in Russian).
- Tsyhylyk, V. M. (2008). Do pytannia etnokulturnoi sytuatsii u Verkhnomu Podnistrovii v pershyi polovyni I tys. n. e. *Materialy i doslidzhennia arkheolohii Prykarpattia i Volyni*, 12, 162–169. (in Ukrainian).
- Biborski, M. (1978). Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. *Materiały archeologiczne*, XVIII, 53–165. (in Polish).
- Carnap-Bornheim, C. (1991). Die Schwertriemenbügel aus dem Vimose (Fünen): zur Typologie der Schwertriemenbügel der römischen Kaiserzeit im Barbarikum und in den römischen Provinzen. Marburg. (in Deutsch).
- Ginalski, J. (1991). Ostrogi kabłkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. *Przegląd archeologiczny*, 38, 53–84. (in Polish).
- Ilkjaer, J. (1993). Illerup Ådal: Die Gürtel Bestandteile und Zubehör. (Textband). *Jutland Archaeological Society publications*, XXV:3, 453. (in Deutsch).
- Ilkjaer, J. (1993). Illerup Ådal: Die Gürtel Bestandteile und Zubehör. (Taffelband). *Jutland Archaeological Society publications*, XXV:4, 506. (in Deutsch).
- Jahn, M. (1916). Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Ch. bis 200 n. Ch. Würzburg. (in Deutsch).
- Kaczanowski, P. (1995). Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. Kraków. (in Polish).
- Madyda, R. (1977). Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresierzymskim. Warszawa. (in Polish).
- Nowakowski, W. (1998). Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit aus Masuren. Berlin. (in Deutsch).
- Szymański, P. (2000). Bransoleta z mazurskiego cmentarzyska w Wyszemborku: ślad kontaktów z kulturą przeworską na Mazowszu? *Światowit*, 2(43), B, 258–266. (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 24.05.2021
прийнята до друку 16.09.2021

MORTUUS BELLATOR: BURIAL OF LATE ROMAN PERIOD FROM WESTERN PODILLYA

Volodymyr SYDOROVYCH

MI of Lviv Regional Council «History and Local Lore Museum»,
Halyts'ka Str., 24 (Ivasyuka Str., 5), Lviv-Vynnyky, 79495, Ukraine,
e-mail: sidorovitchvz@gmail.com

The article introduces the objects of late Roman burial near the village of Malashivtsi on the Seret, which are in the storage of the History and Local Lore Museum. The set of materials consists of weapons and equipment of the horseman. Due to traces of ritual damage, the burial belongs to the Przeworsk culture. All things have traces of burning.

The set of materials includes weapons – a long double-edged sword, which can be attributed to the cavalry swords such as «spatha» with an iron suspension and a spearhead with a wide blade. Perhaps part of the fastening of the sword was an iron two-membered buckle, analogies of which are known from the European

Barbaricum. The elements of the protective equipment of the warrior include a conical umbo, as well as the handle of the shield. Interestingly, on the surface of the umbo there is a lenticular hole from the impact of a sharp object, possibly a spear. The fact that he was buried by a horseman is indicated by the findings of two spurs with massive spikes. Iron tweezers are an object of personal use, in the area of settlement of the tribes of the Przeworsk culture on the territory of Ukraine it is quite a rare find.

Based on the typology and classification of objects, the burial complex can be dated to the end of phase C1a–C2 – the middle – the second half of the III century. A. C.

At this chronological stage, the population of the Przeworsk culture, under pressure from the Goths, moved to the southeast, resulting in several separate military burials known in Dnister region. In the ethnocultural context, they are evidence of certain cataclysms that occurred in a certain period of time.

The problem of single burials in the area of the Przeworsk culture remains poorly understood. This encourages the localization of such sites and their proper study.

Key words: Przeworsk culture, military burial, late Roman period, Western Podillya.